

ÚJABB DOKUMENTUMOK LUKÁCS GYÖRGYRŐL

Krausz Tamás (szerk.): Lukács és a szocialista alternatíva. Tanulmányok és dokumentumok L'Harmattan/Eszmélet Alapítvány, 2010. 357 oldal, 3500 Ft

Erről a könyvről (amely alcíme szerint „tanulmányokat és dokumentumokat” tartalmaz) rendhagyó recenziót fogok írni, amennyiben csak a *dokumentumok* jelentőségét szeretném kiemelni. Miközben rögtön le kell szögezmem, hogy a bemutatásra kerülő dokumentumok státusa erősen különbözik. Lukács és Lifsic levelezése itt jelenik meg először, ez a könyvnek kb. egyharmadát teszi ki; az 1949/50-es Lukács-vitával kapcsolatos szovjet dokumentumok nem forrásként kerülnek publikálásra, hanem egy történelemtudományi dolgozat (amelynek szélesebb a horizontja) referenciáiként jelennek meg; végül pedig a Lukács „politikai végrendeleteként” ismertté vált interjút már húsz évvel korábban is kiadták, mégis ennek újraközléséhez kötődik a könyv alapkonceptója.

1

A kötet legnagyobb újdonsága az a hatvanegy levél, amelyet Lukács György és Mihail Lifsic váltott egymással 1931 szeptembere és 1970 novembere között. Lukács kerek húsz évvel volt idősebb Lifsicnél; a harmincas évek elejétől munkatársak voltak a moszkvai Marx–Engels Intézetben; az életrajzok stílusában azt mondhatnánk, hogy „szoros barátságba” kerültek egymással. Az kétségtelen, hogy Lukács számára az egész moszkvai emigrációjából Lifsic volt a legfontosabb ember. Az ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON című beszélgetéssorozatban ezt mondja Lifsic-ről: „A marxista rendszer organikus részét képező esztétika gondolata megvan abban a cikkemben, amelyet a Marx és Lassalle között lefolyt Sickingen-vitáról írtam, és megvan Lifsicnek a fiatal Marxról írott fiatalkori könyvében. Ennek alapján kezdtük kiépíteni, hogy létezik egy marxista esztétika, és Marxból magából kell az esztétikát megteremteni.”¹ Lukács dolgozata 1933-ban született; a célja még nem egy átfogó marxista esztétika kidolgozása, hanem annak megmutatása, hogy az osztályharc az iroda-

lomban is felmutatható: Marx és Engels szerint „egy hanyatló osztály hőseit” „hanyatlásukban kell ábrázolni”.² Ebből azonban az következik, hogy az irodalom felhasználható magában az „osztályharcban”. Ez a fajta irodalomszemlélet ekkor persze már működőben volt; Lukács csak, Marxhoz visszakapcsolva, mélyebben próbálja megalapozni. Lifsic említett könyve (MARX ÉS AZ ESZTÉTIKA) valószínűleg ugyanebben az évben készült el, mivel az utolsó dolgozat éppen Marx halálának ötvenedik évfordulójára íródott. Lifsic ebben a könyvben kétségtelenül szélesebb alapokat teremt egy általános marxista esztétika számára. „Szellemi fejlődése első szakaszaiban Marxnál az esztétikai érdeklődés is első helyen áll. Egyetemi éveitől [...] jogtudományon és filozófián kívüli irodalomtörténettel [...] foglalkozik, és tanulmányozza a klasszikus német esztétika legfontosabb alkotásait.”³ Majd valamivel később: „Marx, saját vallomása szerint, egyre fokozódó mértékben igyekezett elfojtani magában a költői alkotás hajlamát. De a romantikus költészet kísértései szemlátomást később is vissza-visszatérnek.”⁴ Lifsic kitalált egy mítoszt: *Marxnak volt rejtett esztétikája*. Lukács átvette ezt a gondolatot, de innen kezdve hatalmasak lesznek a különbségek: Lifsic nagyon szoros interpretációra törekedett, így főműve marxi és engelsi szövegekből álló esztétikai töredékgyűjtemény lett. Lukács viszont szabad interpretációra törekedett: a marxizmus esztétikáját nem lehet felfedezni marxi szövegekben, hanem létre kell hozni. Azt is könnyű észrevenni, hogy ez az esztétikai program volt a marxizmus reneszánszának általános kiindulópontja: még meg kell írni a marxista esztétikát, etikát, logikát, pedagógiát stb. stb.

A levelezés viszonylag kevés elméleti izgalmat tartogat. A levelekből láthatjuk, hogy még az érintkezés nyelve is bizonytalan volt: Lifsic nagyon rosszul tudott németül, Lukács pedig alig-alig tudott valamit oroszul. De annak hangsúlyozása, hogy mindketten elfelejtették a nyelvet, azt mutatja, hogy a harmincas évek elején azért sikerült érdemben szót érteniük. Elméleti tekintetben a barátság nem volt szimmetrikus, amit persze mindenféle legendával be lehet takarni: „Igen, mondta egy ízben Lukács, tudom, hogy rossz író vagyok, de legalább nem vagyok az a jó író – tette hozzá Lifsicre célozva –, aki egyáltalán nem ír semmit.” (82.) Lukács és Lifsic elméleti barátságának végső nagy betetőzése Lukács *Az esztétikum sajátossága* című könyve volt. Annál

meglepőbb, hogy Lifsic teljes értetlenséggel állt a könyvvel szemben, amit többször is román stílusú katedrálisnak nevezett. „Az Ön Esztétikájából eddig meglehetősen keveset olvastam el. Ez nagyon elszorít, de az olvasása lassan megy. Román stílusú székesegyház! Ez az egyetlen, amit mondhatok róla.” (187.) Lifsic ekkor valószínűleg még csak a könyv nézegetésénél és a bele-beleolvasásoknál tartott. Majd bő négy hónappal később ezt írta: „Tovább olvasom az Esztétikáját. Ki akarom választani egy terjedelmesebb részét, hogy lefordítsuk. Mindaz, amit olvasok belőle, nagyon érdekes számomra. A főbb vonalait természetesen tökéletesen helyesnek találom. Mivel azonban kritikai észrevételeket kíván tőlem, előzetesen írok egy s mást erre vonatkozólag.” (195.) És aztán következik néhány bíráló megjegyzés, amelyek a mű legalapvetőbb fogalmára, a „mindennapi életre” vonatkoznak. „A mindennapi élet fogalma nekem kissé kétértelműnek tűnik. Vagy ugyanaz, mint a történelmi valóság (munka, állam stb.), vagy az egyes ember élete metszetének kell tekinteni [...], azaz [...] nyárspolgáriságnak. A második értelemben a mindennapi élet határozotlan egy instabil és kétes valami, de akkor nem »termékeny középut« a tudomány és a művészet között, hanem inkább minden korok korlátoltságának [...] mentsvára.” (196.) (Lifsic ekkor nagy valószínűséggel csak a mű első, mintegy százoldalas fejezetét olvasta el.) A „mindennapi élet” a könyvnek már csak azért is alapfogalma, mert ebből nő ki a művészet is. Marxnál természetesen szó sincs mindennapi életről; Lifsic bizalmatlan volt minden új fogalommal szemben. Miért nem beszélünk egyszerűen – mint ahogy az szokás volt – munkáról, gazdaságról, államról, miért kellene bevezetni olyan fogalmakat, amelyek korlátoltságát már Marx is meghaladta. Lifsic azt sugallja, hogy a gazdaság és a politika világán túl nincs mindennapi élet. A tétován megfogalmazott ellenvetés így a marxizmus reneszánszának programja ellen irányult. Lukács erre így válaszolt: „Az, hogy a mindennapi élet kapcsán kétségei vannak, elszorít, mert ez esetben attól félek, hogy ezt a rendkívül fontos kérdést nem elég világosan fejtettem ki. A helyzet az, hogy véleményem szerint nem juthatunk el a magasabb objektívációk helyes elemzéséhez, ha nem adtuk helyes elemzését minden társadalmi élet ezen alapjának...” (198.) A válasz azért érdekes, mert Lukács nem magyaráz el semmit, mintegy dogmatikusan leszögezi, hogy enélkül aztán semminek sem lehet nekiállni, ez a marxizmus reneszánszának általános fundamentu-

ma. Lukács azt sugallja, hogy a marxi alap-építmény helyébe a mindennapi élet és a magasabb objektívációk viszonyát kell állítani. – Lifsic viszont csak nagyon ritkán küldött valamilyen írást Lukácsnak, többet panaszkodott: régóta nem dolgozik, álmatlanság kínozza, nem készülnek el a munkái, publikációs problémái vannak stb. 1964 októberében azonban Lukács egy megküldött cikket így értékelt: „A dolgozat nagyon tetszett. Tény és való, hogy ezeket a kérdéseket nem technikailag, hanem a művészet fejlődési folyamatának egészében, sőt annak határain túllépve kell vizsgálni.” (198.) Nagy valószínűséggel arról a dolgozatról van szó, amelyet Lifsic a feleségével közösen írt a kubizmusról.⁵ A Lukács által hivatkozott gondolat pedig a következő: „Csupán annak nincsen valamiféle tartalma, ami nincs. De amennyiben a művészet van, úgy van valóságos tartalma önmagán kívül [...] A kubisták festészete olyan kísérlet, amely be akarja bizonyítani a vásznon, hogy a [...] tiszta költészettől megszállott művész képes megteremteni a világot a semmiből, irracionális, nem ábrázoló aktus segítségével. A művészet csak belső dologgal van elfoglalva, nincsen előtte semmi valóság, melyről énekelhetne, az új típusú művészet saját elméletét éneklé, amely azután dalának egyetlen tartalmát is alkotja.”⁶ Lukácsnak tetszhetett, ahogy a szerzők szinte lefegyverző világossággal több bonyolult gondolatot összefonnak: a művészi immanencia tagadásától a realizmus kitüntettségig.⁷ A „dogmatizálásnak” is megvolt a maga kultúrája.

A levelezés személyes vonatkozásait tekintve fordulópontot jelentett Lukács feleségének (1963 tavaszán bekövetkezett) halála. Feleségének halála előtt Lukács hat évig nem írt levelet Lifsicnek. A halálhírré Lifsic így reagált: „A levelemben közölt szomorú hír mélyen megrendítette mind [feleségemet], mind engem. A kedves Gertrud számomra nemcsak az Ön hűséges társa volt, személyes okaim is voltak arra, hogy nemeslelkűségét, irántam való rokonszenvét nagyra értékeljem. Most már csak az elíziumi mezőkön találkozhatunk. No de ez már nincs is olyan messze.” (180.) Lukács csak mintegy fél évvel később válaszolt, egyúttal megküldve AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSÁGÁ-t is. Némileg meglepő, hogy a levelezésnek fontos eleme, hogy a felek a születésnapokon kívül a „nagy októberi ünnep” alkalmából is köszöntik egymást. Ugyanilyen érdekes, hogy Lifsic valóságosan ünnepli Lukácsnak a pártba való visszavételét. „Mindenekelőtt tudatni szeretném, hogy egész filozófiai közösségünk

boldog elragadtatással vette tudomásul az Ön státuszának megváltozását.” (225.) Ez a levél 1967 decemberében született, Lukácsot már az MSZMP augusztus 15-én visszavette a pártba, és az is biztos, hogy a hír nem Lukácstól jutott el Lifsichez. Lukács erre 1968 januárjában így reagált: „A hír filozófus barátaink reakciójáról, amelyet a státuszom rendezése váltott ki belőlük, nagyon elszórakoztatott.” (228. k.) Lukács úgy tesz, mintha a pártba való visszavétele neki nem is lenne olyan fontos, ami persze csak látszat, ő ezért sok mindent tett, kérvényt írt stb.⁸ De az is biztos, hogy egykori moszkvai barátai ezt még nála is fontosabbnak tartották; Lukács már hosszú ideje gyakorolhatta a „csak ideológus” életformáját. 1969 márciusában aztán Lifsic végre Budapestre látogat, és találkozik Lukács Györggyel. Hogy miről és mennyit beszélgettek (és főleg: milyen nyelven), nem tudjuk. Egy hónappal később Lifsic ezt írja Lukácsnak: „Budapesti találkozásunk emléke még mindig melengeti szívemet.” (238.) Valószínű azonban, hogy a „viharos” évek során annyira eltávolodtak egymástól, hogy gondolatilag többé egyáltalán nem értették egymást. A hatvanas évek második felében egyre több az üres levél, a személyes találkozót után Lukács már csak egyetlen levelet írt, azt is bő egy évvel később, és egy rendkívül kellemetlen ügyben. Lifsicet azzal vádolták, hogy Lukács tanítványa volt. „Az ügy lényege az, hogy irodalmi ellenségeim itt állandóan okvetetlenkednek, azt jelentetik rólam, hogy én egy bizonyos Lukácsnak a »tanítványa« és »követője« vagyok. Ezeknek a besúgóknak egy egész csomó folyóirat, valamint a legsötétebb elemek támogatása áll rendelkezésére; a számításuk érthető – az Ön politikai témájú megszólalásaihoz akarnak kötni.” (240.) Lifsic arra kéri Lukácsot, hogy levélben írjon néhány nyilatkozatszerű sort, amely ezt a viszonyt visszaautasítja. „Az Ön Marx fiatalkori fejlődését tárgyaló műve vitathatatlanul sokkal általánosabb és elvibb jellegű, mint az úgynevezett Sickingen-vita álltalan történet bemutatása. Aki tehát az Ön esetében tanítványi viszonyt emleget, az merő ostobaságot állít, amely nem felel meg a tényeknek. Ugyanilyen módon zajlott a közös munkánk a Lityeraturnij krityikben is. [...] Ráadásul e kollektív munkának a Lityeraturnij krityik beszűntetésével teljesen vége szakadt.” (244.) Nem tudjuk meg, hogy Lifsic felhasználta-e azt a levelet, de az biztosnak látszik, hogy Lukács számára ez a kicsikart nyilatkozat a barátság végét jelentette. Tíz hónappal később meghalt.

Alekszander Sztikalin moszkvai történész tanulmánya olyan politikai és párttörténeti dokumentumokra támaszkodik, amelyeket célszerű lett volna külön is közölni. „Az SZKP ideológusai töretlen éberséggel fűrkészték Lukács minden alkotói és politikai lépését” – írja. (250.) Lukácsnak nagyon fontos lett volna a szovjet kommunista vezetés elismerése; ebben mindvégig reménykedett, de hiába. Az alábbiakban én csak az 1949-es „irodalmi Lukács-vitához” kapcsolódó dokumentumokról fogok beszélni, illetve ezek alapján megpróbálom újra elmesélni a vita egész történetét.

1948-ban jelent meg Lukács IRODALOM ÉS DEMOKRÁCIA című könyve; a vita pedig 1949 nyarán robbant ki. A vita elindítója az a Rudas László volt, aki már a húszas években is megcsillogtatta denuncióképességeit; kiválóan értett ahhoz, hogy egy tudományos vitát ideológiai-politikai perré alakítson át. A támadás megrendezetségét már az is elárulta, hogy amikor Rudas írása megjelent a *Társadalmi Szemlé*ben, a lábjegyzetben már ott állt az utalás: „Rudas elvtárs cikkére a következő számunkban közöljük Lukács elvtárs válaszát.”⁹ Mintha a háttérben lett volna egy forogatókönyv, amely szerint Lukácsot már meggyőzték arról, hogy önkritikát kell gyakorolnia. Lukács egyrészt a lehető leghatározottabban szembeszállt Rudas polemikus-ideologikus írásmódjával: „Ez a kritikai módszer, az összefüggésekből kiragadott idézetek önkényes bírálata meg végig Rudas elvtárs egész cikkén. A legtöbbször nem az én valószínű álláspontom, hanem egy maga konstruálta fantom ellen hadakozik.”¹⁰ Másrészt néhány kérdésben Lukácsnak el kell ismernie, hogy hibázott. Az alapvető hiba a szovjet irodalom lebecsülése volt: „Látjuk, bármilyen problémáját is ragadjuk ki irodalmunk fejlődésének a szocialista realizmus útján, mindig arra a következtetésre jutunk: »Vigyázó szemetek Moszkvára vessétek!« Ez az irányítás hiányzott eddigi kritikus tevékenységemből. Ezt a hiányt remélem már a közeljövőben kipótolni.”¹¹ Azt is tudjuk, hogy Lukácsnak a maga válaszát egyeztetnie kellett a legfelsőbb politikai vezetéssel is. Rákosi Mátyás az önkritika első változatát elolvassa, 1949. augusztus 6-án a következőt kérte Lukácstól: „Csak azt kérem, hogy gyorsan írja meg a cikket, és ha elfogadja tanácsomat, akkor a cikk kezdődjék az önkritikai résszel, és a Rudással való polémia a végén legyen, és elég két-három oldal, mert az önkritikai rész maga

a polémia jelentékeny részét feleslegessé teszi.”¹² Lukács négy nappal később Dobogókőről válaszol (nyilván éppen hogy megkezdte nyaralását, mert a levelet még Budapesten kellett megkapnia): „A Rudas elleni polémiaát annyira redukáltam, hogy most a cikk harmínckét oldalából csak öt-hat oldalt tesz ki; a következő részeket szinte teljesen újraírtam. Nagyon hálás vagyok Rákosi elvtársnak, hogy lehetővé tette nekem ezt az átdolgozást.”¹³ Ilyen megalázó helyzetben Lukács valószínűleg nem sokszor került életében, Rákosiról ugyanis nagyon rossz véleménye volt. Érdekes, hogy ebben az időben Lukács és Lifsic levelezése teljesen szünetel,¹⁴ de még az ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON című beszélgetéssorozatban is Lukács csak nagyon keveset mond erről a vitáról. „A Rudas-vita azon az alapon tört ki, hogy a két párt egyesült már, így hát a mór megtette kötelességét, a mór mehet, ennélfogva Lukácsra nincs szükség.”¹⁵ Nem hiszem, hogy Lukácsnak ebben igaza lenne: a támadás ennél sokkal hevesebb volt, és közvetlen egzisztenciális fenyegetést jelentett. Ugyanakkor Lukács nem árulja el, hogy ez a támadás a legfelsőbb politikai vezetés bekapcsolásával zajlott. Már e miatt az elhallgatás miatt is azt sejtethetjük, hogy Lukácsban hatalmas szégyenérzet maradt vissza: „Meg kell mondanom, hogy én is helytelenül foglaltam állást, mert a Rajk-ügy következtében azon a véleményen voltam, hogy életem és szabadságom forog kockán, és irodalmi kérdések miatt nem szabad vállalni ilyen kockázatot.”¹⁶ Természetesen Lukácsot is foglalkoztatta a kérdés, hogy nem állt-e valamilyen moszkvai kezdeményezés az általa elszemvedett támadás mögött. „Nem hiszem, hogy az én ügyemben a véleményváltozás okvetlenül Moszkvából jött volna...”¹⁷ E könyv megjelenése előtt nagyjából ennyit lehetett tudni a „vitáról”.

Sztikalin a „vitával” kapcsolatban három fontos dokumentumot talált, amelyek alapján a történet más kontúrokat kap. „[1949.] július 11-én a párt két vezetője, Rákosi Mátyás és Farkas Mihály beszélgetést folytatott az SZKP megbízottjával, Zavlozszkijjal, és egyikük sem rejtette véka alá a terveket: »A Rajk-ügy befejezése után – közölte Farkas elvtárs – elővesszük az ideológiai kérdéseket. Legelső kötelességünk, hogy lerántuk a leplet az idealista, kozmopolita Lukács Györgyről. E cél érdekében központi napilapunkban és a párt elméleti orgánumaiban cikkeket fogunk közölni különféle ideológiai kérdésekről. Utána pedig a Politikai Iroda meghozza a távoztatát. Az egyedüli nehézség az, hogy nagyon kevés

elvtársunk rendelkezik kellő elméleti felkészültséggel.» (254.)¹⁸ Az lehet az első benyomásunk, hogy a Lukácssal való leszámolás a magyar párt vezetőinek kezdeményezésére indult el. Ha időben visszafelé haladva rátekinünk a következő dokumentumra, akkor azt mondhatjuk, hogy a szovjet vezetés a tervet (legalábbis) nagy megelégedéssel és megkönnyebbüléssel fogadta, mivel egy hónappal korábban a Szovjetunió külügyminisztériumi ülésén szóba került Lukács György és magyarországi ténykedése: „Lukács, akit annak idején Lenin is megbírált, »most Magyarország ideológiai frontján tevékenykedik, miközben egyetemi előadásaival is cikkeivel antileninista elveket csempész be esztétikai, irodalmi és kulturális kérdésekbe«. Ebből egyenesen adódott a következtetés, miszerint »az ideológiai harc kibontakoztatása Magyarországon a trockista és más antimarxista elemekkel szemben életbevágóan fontos.«” (254.)¹⁹ A harmadik dokumentum a kulturális életből származik: volt a Szovjetunióban (a sztálini időkben) egy intézmény, amely a Külföldi Kapcsolatokat Ápoló Társaság nevet viselte, és valószínűleg a külföldi hírszerzés egyik szerve volt. Ez a Társaság 1947 augusztusában Lukácsal is fölvette (vagy megpróbálta fölvenni) a kapcsolatot. Ugyanebből az évből származik az a jelentés, amelyet Agnyesza Kun (Kun Béla lánya) írt Lukács magyarországi tevékenységéről. Először a dicséret: „Lukács különös tekintélyt vívott ki magának, és mély gyökereket eresztett a magyar művelődés valóságos talajába. [...] Lukács György mára elfoglalta a maga saját helyét, képes volt rá, hogy nevet szerezzen magának, és úgy számolnak vele, mint a magyarországi marxista irányzat legkiemelkedőbb teoretikusával.” (253.) Sajnos a kritikát Sztikalin csak referálja: „Ugyanez a jelentés éles bírálatot fogalmaz meg Lukácsról bizonytalan ideológiai álláspontja, a kortárs szovjet irodalom alábecsülése és kiváltképp amiatt, hogy a gyakorlatilag egyedül általa szerkesztett Forum című lap »irányvonala nyilvánvalóan helytelen.«. A recenzensben [?] különösen az kellett megítélését, hogy az újság rendszeresen népszerűsíti Déry Tibor munkáit.” (253.)²⁰

A dokumentumoknál fontosabb lenne a köztük lévő összefüggés: Kun lányának jelentése (ezt állítja Sztikalin) biztosan továbbment magasabb fórumokra, de nagy valószínűséggel még számos hasonló jelentés készült. A külügyminiszteri ülés valószínűleg ezek nyomására tűzte napirendre a kérdést. Az is valószínű, hogy erről

az ülésről a magyar elvtársak tudomást szereztek; Moszkvába rendelték és ott (félhivatalosan) Zavlozsszkij, az SZKP megbízottja fogadta őket. A magyar elvtársak – mint láttuk – felajánlották, hogy az esetet a Rajk-perhez hasonlóan fogják „felgöngyölíteni”.²¹ Ugyanakkor kis eltérést javasoltak: ezt a pert a nyilvánosság bevonásával és a nyilvánosság előtt szeretnék megrendezni. Erre a „találkozóra” 1949. június elején került sor, és valószínűleg ekörül rendelték meg Rudas nyitótanulmányát is. Lukácsnak ezt még a megjelenése előtt meg kellett kapnia, mert július 25-én Gerő Ernő már Rákosinak továbbítja Lukács válaszát. Tudjuk, hogy Lukács visszatekintve elhibázottnak tartotta a kritikát: „Én ott tévedtem – nem teszek magamnak emiatt szemrehányást, mert a Rajk-per idején nem volt nehéz tévedni –, hogy nem tudtam: Gerő és Rákosi olyan utasítást kaptak Moszkvából, amely szerint egyedül a moszkvai emigráció megbízható...”²² Ez ma már egyáltalán nem tűnik biztosnak; Zavlozsszkijnek ebben az esetben azt kellett volna mondania, hogy „nem, nem, egy második Rajk-perre nem gondoltunk”. De sem erről, sem más ilyen értelmű megnyilatkozásról Sztikalin nem tud bizonyítékkal szolgálni, habár ezt az érvet ő maga is megismétli. (257.) Az ügy nagy valószínűséggel a magyar pártvezetésen belül dőlt el. A Moszkvába rendelt Rákosi és Farkas nem tudta, hogy mit várnak tőlük, de nem szívesen vállaltak volna még egy Rajk-pert, a nyilvánosság bevonása és mozgósítása így halogatást célzó javaslat volt. Valószínűsíthető, hogy Zavlozsszkij a kérdésben nem foglalt egyértelműen állást. Továbbá nincsenek kételyeim azt illetően, hogy ha Rákosi és Farkas koncepciók perre vonatkozó utasítást kapott volna, nem habozott volna. A „Politikai Iroda” beígért döntése is ezt a bizonytalan kimenelt tükrözi. A Zavlozsszkijjal való találkozás után az ügy kimenetele teljesen bizonytalanannak látszott; de már a nyilvános vita és Lukács korai önkritikája valószínűtlenné tette a Rajk-perhez hasonló kifizást. Lukács önkritikája után jött is a pillanatnyi fellélegzés: októberben és novemberben csend volt, csak november legvégén jelentkezett Devecseri Gábor a *Szabad Népb*ben egy, a vitát újraélesztő írással. A vita akkor vett újabb fatális fordulatot, amikor Fagyjev (a Szovjet Írószövetség akkori elnöke) 1950 februárjában a *Pravdában* megjelent cikkében meglehetősen vehemenciával bekapcsolódott a támadók

közé.²³ A vádakban nem volt sok újdonság,²⁴ de a cikk mégis hallatlan riadalmat kelthetett. A magyar politikai vezetésben az a benyomás alakulhatott ki, hogy a moszkvai vezetés mégiscsak Lukács „beáldozását” követeli.²⁵ Rajk kivégzése és a nyilvánosság bekapcsolása után a magyar politikai vezetés már nem akarta és nem is tudta volna ezt az utat választani. Ilyen körülmények között született meg Révai József írása, amely Fagyjev cikkét értelmezte, számos egyensúlyozó bűvésszimatványt végez, de ezt is leírja: „a Párt megbecsüli az értékeket és Lukács elvtársat értéknek tartja. További munkásságára számít és kívánatosnak tartja, hogy részt vegyen az irodalmi és ideológiai életünkben”.²⁶ Szó sem lehet tehát újabb áldozatról. Sztikalin a szovjet nagykövetség jelentéseire támaszkodva (amelyeket sajnósan nem idéz és nem is ismertet részletesen) azt állítja, hogy Lukács végső soron Révainak köszönhet, hogy elkerülte a tragédiát. (257.) Lukácsnak mindenesetre újabb, alaposabb önkritikát kellett gyakorolnia, ez 1950 nyarán jelent meg a *Társadalmi Szemle*ben. (A politikusok levelezése alapján pedig az a benyomásunk támadhat, hogy az ügyet 1950 elején Rákosi és Gerő egyértelműen átengedte Révainak.) Mindenesetre Sztikalin végkövetkeztetését erős túlzásnak tartom: „A Lukács elszigetelésére indított kampány nem érte el a célját.” (257.) Hacsak nem számítjuk azt, hogy Lukács elvesztette diákjait, 1950 augusztusában megszűnt az általa szerkesztett *Forum* című folyóirat, és szellemileg is tökéletesen elbizonytalanodott.²⁷

3

1990-ben a *Társadalmi Szemle* hasábjain jelent meg (jó negyven évvel a Lukács-vita után) Lukácsnak egy 1971 januárjában készült interjúja, néhány más dokumentummal kiegészítve.²⁸ Az interjúnak akkor ezt a címet adták: LUKÁCS GYÖRGY POLITIKAI VÉGRENDELETE. Krausz Tamás ehhez az interjúhoz köti a „szocialista alternatíva” fogalmát. Lukács végrendelete szerinte szocialista alternatíváról szól, arról, hogy a szocializmus mégiscsak lehetséges. „Ha e kötet csak egy kis lépéssel is közelebb visz annak megértéséhez, hogy Lukács nem a múlt, hanem a jelen, sőt még inkább a jövő filozófusa, teoretikusa, már elértük célunkat.” (13.) De éppen itt rejlik az alapvető kérdés (vagy inkább probléma): lehet-e – és ha igen, hogyan – Lu-

kácsot aktualizálni? Krausz erre úgy válaszol, hogy a jelenkor bizonyos problémáinak felelgetésekor újra és újra Lukácsra utal vissza. „Olyan »sötét korszakban« élünk, midőn a világgazdasági válság és a kapitalizmus teljes strukturális válságának periódusában a munkásmozgalom fellendülésének nem látszik semmiféle szimptomája – éppen azokban a régiókban, amelyek korábban a lukácsi remények kiindulópontjai voltak. Sőt, napjainkban egy új, liberális demokráciából kisarjadt neofasiszta szélsőjobboldal felemelkedése a »beszédtema« abban az országban, amelyben Lukács született és életének jelentős részét eltöltötte. Hogyan is csodálkozhatnánk ezen, amikor a Lukácson nevelkedett gondolkodók, nemritkán még tanítványok is egyszerűre csak Heidegger csodálóivá váltak, vagy a polgári világ posztmodern apologetáinak státuszait foglalják el.” (9.)²⁹ Ez a passzus legalább három gondolatot tartalmaz, amelyeket érdemes szétszálazni. – (1) A „világgazdasági válság” és a „kapitalizmus teljes strukturális válsága” semmit sem mond a szocializmus aktualitásáról; a szocializmus ugyanis nem volt rezisztens a világgazdasági válsággal szemben. A reálisan létezett szocializmus bukását éppen egy világgazdasági válság indította el, mégpedig a hetvenes évek elejének olajválsága. A reagan gazdaságpolitika e válság hatásait erősítette fel, és ezzel ezeknek az országoknak a gazdaságait megoldhatatlan kihívás elé állította. Ezzel létrejött a válságok lefolyásának új képlete: abban Reagan is csak reménykedhetett, hogy a szocializmus körülményei között a válságnak nem lesznek öncsillapító, a regenerálódást szolgáló potenciáljai. És ugyanakkor a szocializmus bukásához nem volt szükség jelentős, tömegmozgalomszerű ellenállás kialakulására.³⁰ – (2) A „liberális demokráciából kisarjadt neofasiszta szélsőjobboldal” problémája is régi toposzra vezethető vissza: eszerint a kapitalizmus és a faszizmus között közvetlen összefüggés áll fenn. Ez a tézis a harmincas évek második és a negyvenes évek első felében teljesen elfogadott volt a baloldali emigráns gondolkodók körében. A háború után aztán rohamosan vesztett népszerűségéből: egyesek szerint a periféria és a félperiféria kapitalista modernizációja vezetett a faszizmushoz, mások azt állították, hogy a nemzeti tradícióknak volt meghatározó szerepük, megint mások szerint a gazdasági teljesítőképesség fogyatékosságai és a demokrácia instabilitásának együttese eredményezte. De igazából nem is a

fasizmus születését, hanem egy új szélsőjobboldal kialakulását kellene magyaráznunk. – (3) Heideggert csodálni és a posztmodern apologetájának lenni egyáltalán nem bűnbeesés, hanem olyan filozófiai horizontból való kitörés kísérlete, amelynek beszűkítéséért (nem is minden ok nélkül) már Lukácsot is felelősségre vonták. (Gondoljunk a Filozófiai Írók Tárat ért bírálatokra, amelynek Lukács sokáig egyik szerkesztője volt.) Ezt a „bűnt” persze nem lehet egyetlen ember nyakába varrni; a nagyon kevés számú filozófiai publikáció, a kiadói konzervativizmus stb. a rendszerváltozásig életben maradt. De nem szabad elsiklanunkafelett sem, hogy ez a gondolat tulajdonképpen AZ ÉSZ TRÓNFOSZTÁSÁNAK centráls érvét ismétli meg: a faszizmus (vagy a szélsőjobboldal) létrejöttéért az értelmiségiek a felelősek, adott esetben Heidegger csodálóí és a posztmodern apologetái. Ez az érv azonban a „szocialista kultúra” bezárulásának fő legitímációs alapja volt. – E szempontok (véleményem szerint) *semmiféle* aktualitást sem képesek adni Lukács utolsó interjújának. Az alábbiakban ezt a jelentőséget egészen más úton próbálom megkonstruálni.

Induljunk ki abból, hogy Lukács hangja ebben az interjúban sokkal felszabadultabb, mint az Eörsi Istvánnak adott interjúsorozatban. Az interjú egyik legfontosabb gondolata mindjárt a beszélgetés elején hangzik el: „Ha a X. [nyilván a XX.] kongresszus előtt, alatt és után elhangzó dolgokról a véleményemet meg kell mondanom, akkor egyszerűen azt mondhatom, hogy ha ezek átvolnának téve állító módból óhajtó módba, akkor száz százalékra megvolnék mindennel elégedve. Ez azonban nem történt meg, és egy egész csomó dolog, ami nálunk egy nagyon távoli óhaj, úgy van tárgyalva, mintha a mi valóságunknak egy része volna.” (310.) Ez az állítás nem kevesebbet jelent, mint hogy a szocializmusnak nincs érvényes, tudományos igényű elmélete. Egy ilyen elmélet rangjára a szocializmus politikai gazdaságtana tartott igényt; ezt (igaz, különböző változatokban) minden egyetemen és főiskolán tanították. Visszatekintve már azt mondhatjuk, hogy ez nem is lehetett „tudományos igényű”, mivel a rendszer önlegitimációját szolgálta. Lukács nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy a leírás és a normativitás közötti ide-oda ingadozás a legitímációs funkcióból ered. Tanulságos lenne közelebbről is megnézni azt, amit a politikai gaz-

daságtan tananyagok a „szocializmus alaptörvényének” neveztek. Aszocializmus legalapvetőbb mozgástörvénye – állítólag – a szükségletek egyre teljesebb kielégítése volt. Miközben persze újra és újra felmerült a „frizsiderszocializmus” címszavával jellemezhető dilemma, vagyis az, hogy nem vezet-e a fogyasztás az értékek pusztulásához, a nagy távlati célok elhomályosulásához stb. Azt pedig csak még halkabban lehetett kimondani, hogy ez a „törvény” szükségképpen magában foglalja a szükségletek manipulálását, annak eldöntését, hogy melyek az igaz és melyek a hamis szükségletek. Ez a „törvény” aztán a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől megsemmisítő bírálólatban részesült. (Ettől függetlenül persze az egyetemi tananyagok és vizsgatematikák része maradt, egészen a rendszerváltozásig.) A hetvenes évek végén Heller Ágnes, Márkus György és Fehér Ferenc megírta a DIKTATÚRA A SZÜKSÉGLETEK FELETT című könyvét, amely szerint a szocializmusban nem is a szükségletek kielégítése, hanem azok manipulálása az alapvető. Kornai János aztán 1980-ban megjelentette a HIÁNY című könyvét, amelyben kimutatta, hogy a szocializmusban a hiány újratermelésének *szisztematikus* okai vannak. 1982-ben pedig Bauer Tamás egy híres *Mozgó Világ*-beli cikkében kimondta, hogy az összes politikai gazdaságtan tananyag alapvető hazugságra épül.

Lukács szerint az állító és az óhajto mód, „összekeverése különösen vonatkozik a demokratizálás” kérdésére. „Tudniillik formálisan megvan egy bizonyos demokratizálás, csak azt ne felejtjük el, hogy ez minden diktatúrában mindig megvan...” (310.)³¹ Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy Lukács még közvetlenül 1945 után a demokráciát automatikusan a szocializmushoz kötötte; a demokrácia szerinte olyan társadalmi berendezkedés, amelyben a „dolgozó nép” uralma érvényesül. Az 1968-ban született, A DEMOKRATIZÁLÓDÁS JELENE ÉS JÖVŐJE című tanulmányban Lukács még a polgári demokrácia formalizmusát állította szembe a sztálini bürokratizálódással.³² Most viszont úgy látja, hogy a nép uralma is formális demokrácia, vagy (talán) azzá vált. Lukács most azon a véleményen van, hogy bizonyos fokú spontaneitást meg kell engedni; közéletet kell keresni a teljes tehetetlenség és a szocializmus létét fenyegető vadsztrájk között. Az emberek szerinte elsődlegesen nem a szocializmust akarják megdönteni, hanem a mindennapi

ügyeiket szeretnék elintézni, a mindennapi életüket szeretnék megszervezni. „Hogy most csak egy példán illusztráljam a dolgot, tegyük fel, hogy van egy nagyon fontos utca Budapesten, ahol nincs patika. Én nem látom be, hogy ennek az utcának a lakossága miért ne szervezhetnének, és csinálhatna egy szervezetet, amelynek feladata a tanácsnál keresztülvinni, hogy patika legyen ebben az utcában. Nem látok ebben az égvilágon semmi veszedelmet, holott ez mint szöges ellentét szemben áll a Rákosi-korszak egész berendezkedésével.” (334. k.) Egy bizonyos tekintetben Lukács egyértelműen a Rákosi-rendszer továbbéléséről beszél: „Azt, hogy a mostani káder, vezetőkáder messzemenően ilyen Rákosi-féle emberekből áll, ezt én nem vonom kétségbe. Ellenben mélyen meg vagyok győződve, hogy minden hivatalban, minden gyárban tömegesen vannak fiatalabb alkalmazottak, fiatalabb mérnökök, akiknek reformhajlandóságuk van. Hogy ne lehetne itten aktuális kérdésekkel kapcsolatban cseréket keresztülvinni, arról egyáltalán nem vagyok meggyőződve.” (330.) Lukács úgy gondolja azonban, hogy a demokratizálódásnak (amely tehát két tényezőből áll: a társadalmi szerveződések megélénkítéséből és a vezetőréteg leváltásából) teljes feltételrendszere van. „Én meg vagyok róla győződve, hogy a demokrácia a kultúrával a legszorosabb összefüggésben van.” (340.) A kultúra viszont csak egy megfelelő munka bázisán virágozhat ki. Ez azonban nem a munkamegosztás „visszapörgetését” jelenti, hanem olyan munkát, amely beilleszkedik a személység fejlődésébe. Ezt nevezi Lukács „jó munkának”: „csak a jó munka ad a munkásnak önéreztet, magabiztosságot és így tovább”. (318.) De ezt meg is fordíthatjuk: a jó munka az, amelyik önéreztet és magabiztosságot ad a munkásnak. Azt be kell látnunk, hogy a munka, a kultúra és a demokrácia konstellációja sokkal részletesebb kifejtést érdemelne. Ez a program mindenesetre mintha már elszakadna a szocializmus és a kapitalizmus szembeállításától, és a demokratizálódást általános társadalmi célkitűzésnek tekintené. Ez persze még nem jelenti azt, hogy a vágygondolkodást már sikerült átlépnünk, csak azt, hogy ez már nem a szocializmushoz, hanem a demokratizálódáshoz kötődik. Ugyanakkor a magyar történelem kontextusában a program meglehetősen furcsa: három évvel az új gazdasági mechanizmus bevezetése után, amikor minden erőfeszítés a munkahatékonyság növelésére irányult, meglehetősen nehéz értelmezni a „jó munka” romantikus eszméjét.

Az egész elemzésben érezhető a valóságvesztéssel vívott küzdelem; az elemzéseket átszövi az az érzés, hogy a szocialista Magyarországról szinte semmit sem lehet tudni. Ekkor még nem voltak szociográfiák, élesen diagnosztizáló irodalmi alkotások stb. Lukács egy helyen említi Konrád György (1969-ben megjelent) A LÁTÓGATÓ című regényét; talán nem teljesen abszurd azt feltételezni, hogy ezt a regényt a diagnosztizálás felé megtett első lépésnek tekintette. Ezt közvetíthette számára a nyomor, az értelmetlenné vált élet mikrológiai bemutatása, az elbeszélői hang visszahúzódása, szenvtelené válása.³³ Itt nincs sem „jó munka”, sem „kultúra”, sem „demokrácia”, de még részvét sem. Csak az értelmetlen tovább vegetálás van – ez volt a szocializmus világa. Ezzel a homályos felismeréssel búcsúzott Lukács a szocializmustól és az élettől.

Jegyzetek

1. Lukács György: MEGÉLT GONDOLKODÁS / ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON. Magvető, 1989. 206.
2. Lukács György: ADALÉKOK AZ ESZTÉTIKA TÖRTÉNETÉHEZ, II. kötet. Magvető, 1972. 47.
3. Mihail Lifsic: MARX ÉS AZ ESZTÉTIKA. Gondolat, 1966. 40.
4. I. m. 41.
5. A cikk „nemsokára” magyarul is megjelent a *Magyar Filozófiai Szemle*ben, a fordító feltüntetése nélkül.
6. M. Lifsic–L. Rejngardt: A KUBIZMUSTÓL AZ „ABSZTRAKCIÓ” FELÉ. MEGJEGYZÉSEK A MODERNIZMUS FILOZÓFIÁJÁRÓL. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1966/3. 520.
7. Habár ebben az esetben éppen a „realizmus” fogalma válik problematikussá: „Sok szó létezik a világon, de még több különböző jelentésben használják őket. A szavakból pedig legendák keletkeznek. Például igen elterjedt legendák szólnak arról, hogy éppen a kubistákkal kezdődik el a festészet átmenete a valódi realizmushoz. Ez a misztifikáció banális, de még nem merítették ki teljesen, és amint ismétlésének számos ténye mutatja, teljesen a realizmus terminus értelmezésének kértelműségére támaszkodik.” I. m. 523.
8. Párttagfelvételt Lukács 1967. augusztus 9-én kérelmezte, egy az MSZMP Titkárságának írt levelében, lásd *Társadalmi Szemle*, 1990/4. 88. k. Az azonban nem volt ismert, hogy ezt a kérelmet személyes beszélgetések előzték meg: Aczél György és Szirmai István 1966. június 24-én fogadta Lukácsot, a beszélgetésről feljegyzés is készült. Lásd i. m. 87. k.
9. Ambrus János (szerk.): A LUKÁCS-VITA. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985. 21.
10. I. m. 77.
11. I. m. 102.
12. I. m. 306.
13. I. m. 307.
14. Ennek az volt a valószínű oka, hogy 1946-ban Lifsic nem kapta meg Lukács levelét, és ezután a kapcsolat kilenc évre megszakadt, amikor Lifsic újra levelet írt, azért, hogy kérjen egy példányt Az ifjú Hegel-ből. És Lukács rögtön válaszol: „Sokat gondolkodom a Moszkvában együtt töltök napokra, különösen pedig az Önrel folytatott eszmecsereinkre.” (152.)
15. Lukács György: MEGÉLT GONDOLKODÁS / ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON, 258.
16. I. m. 259.
17. Uo.
18. A belső idézet részlet egy olyan dokumentumból, amelyet az Oroszországi Állami Szociálpolitika-történeti Levéltár őriz.
19. Ebben az esetben valószínűleg egy ülés jegyzőkönyvéről van szó; a dokumentumot az Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltára őrzi.
20. A dokumentumot az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára őrzi.
21. Rajk Lászlót 1949. május 20-án tartóztatták le, és október 15-én végezték ki.
22. Lukács György: MEGÉLT GONDOLKODÁS / ÉLETRAJZ MAGNÓSZALAGON, 260.
23. Lifsic Fagyjev motívumait egy a *Lityerturnij krityik szerkesztőségében* lezajlott értekezletre vezeti vissza, amelyen Fagyjevnek meg személycserére vonatkozó javaslatát tárgyalták meg. „Hozzászólt Lukács is. Okosabb, ha hallgat: tökéletesen és véglegesen felbőszítette Fagyjevet. Mert Lukács tört országgal így fejezte be beszédét: »eta novaja Fagyjev« [ez az új Fagyjev], vagyis Fagyjevet nőiesítette, nőnembe tette. És hát Fagyjevo, aki nagyon is férfinak érezte magát, sikerei is voltak a nőknél, vérig sértődött. A füle is belevörösödött, és jellegzetes, vékony hangján megkérdezte: »kakaja novaja Fagyjev?« [miféle új Fagyjev?]. – Lukács pedig teljes lelki nyugalommal így felelt: »ocseny pohozsaja na sztaraja Sztavszkij« [a régi Sztavszkijhoz nagyon hasonló]. ... És persze Fagyjev ezt nem felejtette el Lukácsnak. Sok év múltán, valamikor az ötvenes–hatvanas évek fordulóján a Voproszi lityeraturi című folyóirat naplórészleteket közölt Fagyjevtől. És ott valamelyik naphoz ez van bejegyezve: »Ma a Lityerturnij krityik szerkesztőségében voltam. Oroszul nem tudnak. A szorvet irodalomtól elszakadtak« stb. stb. Látja, milyen szerepet játszik a véletlen a történelemben?» Mihail Lifsic–Sziklai László: MOSZKVAI ÉVEK LUKÁCS GYÖRGGYEL. Gondolat, 1989. 21. k. 58. jegyzet. (Ha szabad hozzáfűznöm: szerintem ez a történet egyáltalán nem vicces, az ostoba kedélyeskedés pedig egyenesen felháborító.)
24. Lukács „tagadja a pártirányítás lehetőségét a művészetben”, igazolást keres a polgári ideológiára és arra, hogy „a mi ideológiánkkal egy időben létezhet”, „arra törekszik, hogy leszerelje a népi demokratikus országok értelmiségét abban a harcban, amelyet a szocialista kultúra építése

közben a kapitalista elemek ellen vívnak”. Így foglalja öszsze a vádakat Ambrus János. In: A LUKÁCS-VITA, 334.

25. Fagyjev fellépésének hátteréről nem sokat tudunk, Szitkalin is csak egy néhány nappal korábbi írószövetségi közgyűlésről beszél, ahol Fagyjev már elmondta véleményét.

26. Ambrus János (szerk.): A LUKÁCS-VITA, 172.

27. Lukács 1951 tavaszán a Magyar Írók első kongresszusán tartott beszédét így zárja: „Nagyon jól tudom, kedves kollégáim, hogy mindezzel még távolról sem merítettem ki a szocialista realizmusnak még azt a két kérdését sem, amelyről beszélni akartam, nemhogy az egésznek igazi sokoldalúságát még csak jelezni is tudtam volna. De e hiányosság ellenére talán mégis sikerült megindítani azt a folyamatot, hogy írórtársadalmunk komolyan és becsületesen foglalkozzék azzal a kérdéssel. Mít tanulhatunk a szovjet irodalomtól, hogyan tudjuk a szovjet irodalom tapasztalatai segítségével megjavítani saját írói magatartásunkat, leküzdve magunkban a kapitalizmus csökevényeit?” *Filozófiai Figyelő Évkönyve*, II. kötet, 1982. 243. Ez semmi más, mint egyszerű visszamondása a kikényszerített önkritikának.

28. A könyv nem közli az egyéb dokumentumokat, holott az egykori „szerkesztői előszó” átvételével erre az olvasó ígéretet kap. Lásd 308. k.

29. Aztán Krausz ehhez a következő lábjegyzetet fűzi: „Pedig hogy Lukács marxí eredetű szocializmuselmélete folytatható, azt igazán jól demonstrálja a Londonban élő Lukács-tanítvány, az ötvenhatos emigráns, Mészáros István mostanában megjelent *A TÖKÉN TŰL* című műve.” (9., 2. lábjegyzet.) Nem vagyok fölkészülve Mészáros könyvének elemzésére-értékelésére, de ilyen súlyú és jellegű elméleti kérdéseket nem lehet példák felmutatásával bizonyítani.

30. Ilyen ellenállás már a nagy gazdasági világválság nyomán sem jött létre – ebből a tapasztalatból indult ki a Frankfurti Iskola korai elmélete.

31. „Mivel én fontos kérdésnek tartottam, hogy a választási statisztika azt mutassa, hogy minél nagyobb százaléka a lakosságnak szavazott le, ennélfogva én minden választáson részt vettem, leadtam a cédulámat, de be kell vallani, most az utolsó huszonöt év alatt egyszer sem néztem meg, hogy ki áll a szavazócédulán. Azt hiszem, hogy ez egy bizonyos fokig fotográfia annak, hogy mennyiben demokratikus és mennyiben nem demokratikus a választási rendszer. Nem demokratikus a dolog abban volt, hogy engem az a kérdés, hogy ki képvisel engem a képviselőházban, abszolúte nem érdekelt.” (310.)

32. Georg Lukács: DEMOKRATISIERUNG HEUTE UND MORGEN. Akadémiai Kiadó, 1985.

33. Ez a regény Lukács szemében nagyon hasonlított SZOLZSENYICIN IVAN GYENYISZOVICS EGY NAPJA című kisregényére, de részletesebb elemzést már nem írt róla.

Weiss János

DUCHAMP-VÁLTOZATOK

Marcel Duchamp Szimpozion. Ötperces előadások Marcel Duchamp szellemében
Szövegét gondozta Klaniczay Júlia
Artpool, 2007. 60 oldal, ára nincs feltüntetve

Házás Nikoletta: A dobozba zárt gondolat.
Marcel Duchamp
L'Harmattan, 2009. 130 oldal, 2000 Ft

1

A Duchamp művészetével foglalkozó két kötet egymás mellé helyezésével a művész utóéletének két meghatározó paradigmája körvonalazódik: kulturális hatás és tudományos fogadtatás. A kettő nyilvánvalóan érintkezik egymással; Házás Nikoletta könyvének elemzései is sokat építenek Duchamp hatástörténetére, valamint a művésznek a befogadás prioritását hangsúlyozó elgondolásaira. Míg Házás monográfiája tudományos értekezés, addig az ELTE Esztétika Tanszékén 1987 decemberében rendezett Duchamp-szimpózium dokumentumait egybegyűjtő kötet inkább egy jól körülhatárolható értelmezői közösség Duchamp-élményének lenyomataként értékelhető. Mindenkinke öt perc állt rendelkezésére, az előadások időtartamát Görgeyi Frigyes sakkmeister, műgyűjtő, kiváló Duchamp-szakíró sakkórja mérte; mulatságos látni, hogy mekkora gondot okozott sokak számára az öt perc betartása.¹ Tanulságos és részletesebb (akár műkritikai) elemzést is elbírna annak vizsgálata, hogy a hozzászólók miként birkóztak meg az időbeli korláttal, milyen fogásokkal próbáltak meg felülkerekedni azon. Egyesek megkíséreltek valamilyen összefüggő gondolatsort dióhéjban elmondani, mások addig beszéltek, amíg félbe nem szakították őket, de volt, aki az öt percben sűrítendő happening-előadással próbálkozott. Mások nem az időkeretet, hanem a feladatot („Duchamp-ról beszélni”) hagyták figyelmen kívül, vagy azért, mert nem jutott eszükbe semmi különös, vagy azért, mert úgy gondolták, az efféle „megkerülés” maga is látványos Duchamp-gesztusként érthető. Ha Duchamp a téma, akkor *anything goes*, „bármí mehet”. De úgy is megközelíthetjük a dolgot, hogy a szimpózium nem előadás-sorozat, hanem hanglejtő művészeti est, amolyan posztavantgárd fesztivál volt. A nyolcvanas évek második felében sok hasonlóra került sor: performansz, kí-